

აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან. II*

სერბი ჯიპია

1950 წელს ამავე სათაურით ჩვენ გამოვაცემეთ „საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომების“ (აღმოსავლურ ენათა სერია) III ტომში I სტატია, რომელშიაც ნაოქვამია: „ქვემოთ წარმოდგენილია ცნობები ქართულ ენაში დამკვიდრებული რამდენიმე აღმოსავლური წარმოშობის საკუთარ და ზოგად სახელთა შესახებ. კარტოგეოგრაფიულ დაგროვებულ მასალებზე დაყრდნობით ჩვენ შევარჩიეთ სიტყვათა ერთი ჯგუფი, რომელთათვისაც აქ ხაზგენებია წარმოშობის წყარო და განხილულია ფონეტიკურ-სემანტიკური ვითარება. ვფიქრობთ, რომ ჩვენ კიდევ გვექნება შემთხვევა ამგვარი ლექსიკური მასალის განხილვისა“ (I, გვ. 1). ამ ხნის განმავლობაში ჩვენ საკმაოდ მოგვივროვდა მასალა, მაგრამ ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზის გამო (თვალების დაავადება) მისი დამუშავება და დასაბუთება მომხადგება ატამდე ვერ მოხერხდა. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ჩვენი მშობლიური ენის მეცნიერულად და არაუფიციურად შესწავლისათვის აუცილებლად საჭიროა, სავაია შორის, წართველ აღმოსავლეთმცოდნეთა ინტენსიური მუშაობა: იმ მიმართულებით, რომ სათანადო სინტაქსით გაირკვეს და განთვლიანდეს მასობრივი აღმოსავლეთის ენებთან დაკავშირება განმავლობაში მჭიდრო პოლიტიკურ-კულტურულ ურთიერთობათა შედეგად ქართულ ენაში დაფიქსირებულ არაბულ-სპარსულ-თურქულ ნაწილობრივ გარკვეული ფენა (2, გვ. 34). ასეთი სასიძლიის სამუშაო ფრთხილ მუშაობას ბელს აგრეთვე დილა მეცნიერული მნიშვნელობის ექნება. მაგრამ საკმაოდ დაკვირვებული ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონის შედგენასა და გამოცემის საქმეს.

ხსენებულ ჩვენს წერილში (I, გვ. 1—13) ეტიმოლოგიურად შეაწავლილია შემდეგი სიტყვები: სურამ-ი||ზურაბ-ი, ბეკ-ი (ბეგლარ-ი, ბეკობეკ-ი, ბეგლარბეკ-ი, ბობეკ-ი, ბობაბეკ-ი, დობბეკ-ი, ვაზბეკ-ი, ბეგუმ-ი), ალლო და ახ-ი („ახალი მასხე“). ამჟამად ჩვენ გვაქვს ერთი ახალი მასალა, რომელიც გვინდა დავემატოთ წერილის იმ ადგილს, სადაც მსჯელობაა ზურაბ-სურამის შესახებ. ვფიქრობთ დამაჯერებლად დადგინდა, რომ სპარსული საწყაროდან მომდინარე სპარსულური სახელები ზურაბი და სურამ-ი სპ. سراب-ის სხვადასხვა ეპოქასა და ენობრივ კოლექტივში კანონზომიერად მოდიფიცირებული საკუთარი სახელებია. მაკალითად იმისა, რომ „სურამ“ სახელი ძველად ფაქტიურად არსებობდა ქართულში, ჩვენ მოგვქონდა (სხვა მონაცემის გარდა) საგვარეულო სახელი სურამელაშვილი, სადაც სურამის ღართული

* წაიკითხეთ აქნა მოქმედებით ავტ. გ. ავსტრალიის დაბადებიდან 90 წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო კრებაზე საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის ავტ. გ. წერეთლის ახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში 1977 წ. 18 თებერვლს. აქ იბეჭდება ცენტრალური ცვლილებით.

მოტიანილი. ([10], გვ. 262). ბარე — ბარემ სიტყვის სპარსულიდან წარმომავლობა არც ფონეტიკურად და არც სემანტიკურად საეჭვო არ არის.

3. ქილიფთარ-ი. გურიაში (მანარადის რ-ნი) გავრცელებული გვარსახელი. საფუძვლად უდევს ბერძნულიდან ხასეახები kleidos სიტყვა, რომელიც ბევრ ენაში კვსდება და მათ შორის ქართულშიც „კლიტე“ (გურული „კილტე. დუჟილტავი“) თურქულსა და სპარსულში ეს სიტყვა კი ქილით — ქილიდ'ის ფორმით კვსება. აქედან სპარსული کلید, Ключарь при храме или гробнице святого ([4], გვ. 677). kilid+dar სპ. დაშთან ხმნადან საქმიანობის, პროფესიის, რისამე მჭონებლის მნაშენელობით სიტყვათმანარმოებელია. (შდრ. ქართული ხაზინადარ-ი. „ხაზინის განგე“; იჯარადარ-ი, „მოიჯარე“. დასდიდარ-ი და სხვ. kilid+dar ამრავად „მეკლტური“, კერძოდ „მეკუჭნავე“, საერთოდ კაცი, რომელსაც რაიმე საგანსურის გასაღები, კლიტე აბარია). აქ უნდა აღინიშნოს, რომ თურქულში ბოლიკოდური მუღურ-ხმული თანამოენები უსათუოდ ყრუვდებიან და იმავე რაგის ყრუ თანხმოვას გვაქვს: kitab—kitap' წიგნი, meded—medet' დახმარება, aded—adel 'რაცხვი' და სხვ. ამდენად თურქულსა და შემდეგ ქართულში ჩვენ გვაქვს არა ქილიდ „კლიტე“ და არა kiliddar, არამედ ქილიფთ და ქილიფთდარ-ი ქილიფთთარ-ი. ცილითთარ-ი უნდა ყოფილიყო ქართულში, კერძოდ, გურულში „მეკლტური“, „მეკუჭნავე“. კერძოდ ქართულში და საერთოდ სხვა ენებშიც ჩვეულებრივად გვარსახელები, რომლებიც თანამდებობისა და პროფესიის აღმნიშვნელ სიტყვათაგანაა წარმოშობილი. მაგალითი ამისი ბევრია: მჩაჩეღლაწვილი, ხაბაწიწვილი (რაც „მეჭურიშვილი“ ნიშნავს), მემარწიწვილი, ვეზარიშვილი, ამილახვარი და სხვ. მრ. ამრავად, ქილიფთარ-ი უნდა ყოფილიყო მთავრის სასახლეში რომელიმე მდიდარი კაცის ოჯახში საკუჭნაოს უფროსი, რომელსაც მჭონდა გასაღები და იყო მეკლტურის თანამდებობაზე. ქილიფთარ'იდან ცილიფთარ'ამდე ფონეტიკურად რთული გზა არ არის გასაყდელი. ხშიარ სმარებში ცილიფთარ'ში არ ზედხვად ხმული დენტალისაგან ერთი განემავავსა შეორეს და გადავიდა ამ მდმობრევიანი უფრო მარტავად წარმოსათქმელ ბავისნიერ ფ-ში. შივდეთ ქილიფთარ-ი ქილიფთარ-ი. ეს სიტყვა საერთოდ დადაატურებულა. მაგ., ს-ს. ორბელიანის ლექსიკონის სიტყვანის თურქულთარგმანებში წერია: საღართთ მაღარე ქილიფდარ ([11], გვ. 170). ხოლო ქილიფთარის ფორმით იგი საერთო ქართულშიც ყოფილა. მაგ., იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ტ. 7. გვ. 324: ქილიფთარ-ი ძვ. დვინისა და, საერთოდ, სასმელების მნე; პარის მეღვანე (მეფეთი და დიდებულთა სასახლეებში) (დ. ზუბინაწვილი). დაეუმატებ იმსაც, რომ მიხსენებენ ღროს ([17], გვ. 10. 1977) მითარეს „ქილიფთარი საერთოდ ხელმოჭვრილ კაცს“ ნიშნავსო.

4. ყირქესალიშვილი. გვარსახელი მესხური წარმომავლობისაა. აწ განსვენებულა ივანე ყირქესალიშვილი თბილისის პოლიტექნიკური ინსტიტუტის პროფესორი იყო. გვარსახელი მასალობრივად თურქულ-სპარსული ელემენტებისაგან შედგება: ყირ—თურქ. kirk.

* ზოგჯერ ძლიერ თამაშანებლივ კვსდება ეს გვარსახელი: „ღონა კირქესალი“. ეს შეპოვლებულად თუ არის „ყირქესალი“ უნდა იყოს (იხ. გაზეთი „თბილისი“, 1978 წ. მ. 6.), აგრძელებ „კირქესალი“ ფრანკისკა პეტრეს ასული — პენსიონერია, „თბილისი“, 1977 წ. 11-11).

დიალექტური kirk ყირს (ხ-ს პავარდნიო). ყირს „ორმოცნი“ ჰქვია. აბ. — თურქ. kise كيسه „ჩისა“. — ლი თურქ. li ფიქსი ქონებისა — „ჩისი“, ე. ი. მაღლანი ზუაღი თარგმანი ყირსქესალა სიტყვისა „ორმოცქისიანი“, „ორმოცი ქისის მგონე“.

საქმე ასეა, რომ თურქულში ქისა სიტყვა ნიშნავდა ანა მარტო „პარკი“ (ტყავისა ან რაიმე ქსოვილისა) ფულს, ან სხვა წვრილმანი ნივთებისათვის, არამედ მსხველქობან ქისა იყო პქისასა და ვარჯილის ფულის დიდი და დროთა მკვლელობაში ცვალებადი რაოდენობის ერთეულიც. მაგ., თულოან მეჰმედ ფათიძის ფრთა — მე-15 ს-ში ერთი ქისა 30 ათას ახჩას აღნიშნავდა. მე-16 ს-ს შუა წლებში — 20 ათასს, ხოლო მე 17 ს-ს აგრეთვე შუა წლებში ერთი ქისა შეადგენდა 40 ათას ახჩას ([12], გვ. 344). ფულს ერთეულს აღმნიშვნელი ეს ქისა სიტყვა თამაღთა მეგრ დაპყრობილ წართულ ტერიტორიაზედაც ყოფილა ხმარებული ამ ახჩით: „ლუკებთან მისი მტრობით ისარგებლა შერიფ-ფაშამ. საბითუს თავის მოსაყვეთად 60 ქისა ფული გაიღო და 1082 წ. შერიფისაგან მოსყიდულსა ლუკებში საბითოს თავი მოჰკვეთეს ([13], გვ. 54). ვირ-ქესა-ლაში ყირ თურქ. kirk დიალექტური ყირს „ორმოცი“, მაგრამ ახლა უნდა გავსვას იმ გარემოებს, რომ თურქულში kirk მარტო 40-ს ქი არ ნიშნავს, არამედ ნიშნავს აგრეთვე „ბევრს“: „kirk kerre söyledim“ „ნიშნავს არა ზუსტად „10-ჯერ ეთქვის“, არამედ „ბევრჯერ (ქართულად რომ იტყვიან „ათასჯერ) ვთქვი“. ([10], გვ. 1063). ამდენად, ყირ[ხ] ქესალე ნიშნავს მრავალქისიანს. ე. ი. ძლიერ ბევრი ფულის მგონე ნდიდარ კაცს. ერთი ქისა, რომ ვთქვათ, 30000 ახჩიანი ფულია ერთეულია, თრმოცი ან მრავალქისიანი კაცი ხომ უზომოდ ნდიდარ კაცად მაჩნევა. საანტიურესოა რომ პროფ. შ. ლომაძის მიერ გამოცემულ „ახალციხურ ქრონიკებში“ ვირქესალე სხეულებსა პერსონელს ხსენიდა: „13 თაბათ. ყირქესალე გაუძეღავენეს ფაფაზოღლი მამაჯანაც გაუმტაღენეს“ ([14], გვ. 197). აღვნიშნოთ ისიც, რომ ამ წყაროში ყირქესალე ეს არაა, ვირქესალა, ე. ი. ვირსნი (40) სიტყვა ზუსტადია მოცემული თურქულად 40. ჩვენ აქ მოვიტანთ რუსი მეცნიერის პ. დ. ელტიაკოვის აზრს „ქისას“ შესახებ, რომელიც სიტყვით შესაბამისია „ქისას“ აქ დადგენილი შინაარსისა: Кошелек — по-турецки: кесе или кисе /русск. кошеть/. Кошелек для хранения золотых и серебряных денег и в то же время определенная их сумма. Иногда термин кесе употреблялся только для акче и курушей, а для алтунов — сурре. В 1660—1661 гг. в одном кошельке было 40 тыс. акче, в 1688 г — 50 тыс. Курушей в одном кошельке в 1660—1661 гг. было 500. В финансовых операциях имели хождение три кошелька: румелийский акче: кошелек дивани /дивани кесе/ — 416 курушей, или 33,120 акче, и египетский кошелек /мысыр кесеси/ — 500 курушей, или 48 тыс. акче. Последний обращался только в Египте, а наиболее распространенной расчетной единицей был румелийский кошелек. Европейцы имели дело только с ним. почему во всех европейских словарях размер кесе определяется всего в 500 курушей, или пиястро ([15], гв. 283). ამ მხრით საანტიურესოა აგრეთვე იტალიელთა დ. პაჭინაის მეგრ ქესებით ნაახვარიშევი თანხა რუსული ფულებით: Таким образом вся пенсия, пожертвованная по сему фирману роду Тавдргиридзе, составляет в месяц 4 кисы /киса 25 руб./, равняющаяся 100 рублям серебром на наши деньги ([16], гв. 168).

1. ს. ჯიქია, აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან, I. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლური ენათა სერია, III, თბილისი, 1965.
2. ვ. წერეთელი, სემანტიკური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული ეულტურის ისტორიის შესწავლისათვის, თსუ სამეცნიერო სესიები, № 1, მოხსენებათა კრებული (2-4. III, 46), თბილისი, 1947.
3. ივანიშვილი შანაძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, მონათლოგია, ქორევიკა მოცემა, თბილისი, 1973.
4. Гроф, Б. В. Маллер, Персидско-русский словарь, Москва, 1950.
5. ს. ჯიქია, ქართული ენის-აქმისა სიტყვათა კანა, თბილისი, 1973.
6. კ. დონდუკაი, რუსული წარმოშობის სიტყვები, I, თბილისი, 1967.
7. T. Kowalski, Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äinallu-Dialekt aus Südpersien, Krakow, 1937.
8. Л. Булягоп, Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. I, СПб., 1869.
9. ივანიშვილი შანაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მედიკები), თბილისი, 1973.
10. ش. سامی. قاموس ترکی. در سعادت. ۱۳۱۷.
11. ვ. აბულაძე, სვლან-საბა ობზელიანის ლექსიკონის სიტყვების თურქული თარგმანები, თბილისი, 1968.
12. O. S. Gökyay, Kâtip Celebi den Seyaheler, Istanbul, 1963.
13. ს. აბულაძე, თბილისი წელიწადის, „ლიტერატურული აკროსი“, 4, 1958.
14. მ. ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიიდან, ანატოლიური ქრონიკები, თბილისი, 1979.
15. А. Д. Желякко, Эвлия Челеби, Книга путешествия. (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Перевод и комментарии, Выпуск 1, Земли Молдавии и Украины, Москва, 1961.
16. Д. Бакрадзе, Кипришский участок, ქართული ისტორიული უცა, III, თბილისი, 1975.

С. С. ДЖИКИЯ

ИЗ ИСТОРИИ СЛОВ ВОСТОЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ. II

Резюме

В статье, являющейся продолжением статьи, напечатанной в 1960 году (Труды Института языкознания АН ГССР, серия восточных языков, III), изучены происхождение, фонетика и семантика заимствованных в грузинском из восточных языков слов magram, barem, kiliptar и kirkesali.

S. JIKIA

FROM THE HISTORY OF WORDS OF ORIENTAL ORIGIN

Summary

The present paper, which is a continuation of one published in 1960 (Proceedings of the Institute of Linguistics, Acad. Sci. USSR, Series of Oriental Languages, III), deals with the origin, phonetics and semantics of the following words borrowed by the Georgian from Oriental languages: magram, barem, kiliptar, and kirkesali.